

І. П. Бахновська,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри психології, соціології та права
Вінницького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету

УДК 340.116

ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ПРИНЦИПІВ І НОРМ ПРАВА ТА ЇХ МІСЦЯ У МЕХАНІЗМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Здійснено аналіз існуючих у юридичній літературі підходів визначення співвідношення принципів і норм права, які можна поділити на дві основні групи. До першої слід віднести ті підходи, відповідно до яких принципи є різновидом норм права та нерідко визначають право як сукупність норм права. До другої — ті, представники яких відстоюють думку, згідно з якою принципи і норми представляють собою самостійні правові категорії та наголошують на тому, що право є системою принципів і норм права.

Ключові слова: норми права, принципи права, правова система, правові принципи, норми-принципи, механізм правового регулювання.

Категорії “принцип” та “норма” є центральними категоріями юридичної науки. Вони є предметом дослідження як загальної теорії держави і права, так і галузевих юридичних наук. Значна увага, яка приділяється проблемі виділення та розкриття ознак принципів і норм права, є повністю виправданою, адже саме через них відбувається врегулювання суспільних відносин та саме вони визначають характер і зміст правової системи суспільства. Принципи правової системи поряд з нормами права складають один з найважливіших елементів змісту права.

Розкриттю цієї проблеми сприяли загальнотеоретичні дослідження природи принципів і норм права як самостійних явищ М. Г. Александрова, В. М. Баранова, Є. В. Бурлая, Д. О. Ковачова, М. І. Козюбри, Ю. В. Кудрявцева, В. С. Основіна, П. М. Рабіновича, В. М. Семенова, В. О. Шабаліна, Л. С. Явича. Різноманітні питання, пов’язані з природою та змістом принципів і норм права, вирішувалися представниками галузевих наук, зокрема С. М. Братусем, Р. З. Лившиц, В. Й. Никитинським, Г. О. Свердлик та іншими.

Метою статті є здійснення юридичного аналізу співвідношення принципів і норм права та їх місця у механізмі правового регулювання.

Ототожнення правових принципів з нормами права є майже рівнозначним запереченню правових принципів взагалі [1, с. 48–49].

Надзвичайно поширеною сьогодні, як і за радянських часів, є точка зору, відповідно до якої ті основи, які не закріплені в нормах правах, не можуть вважатися принципами права. Вони лише є ідеями правосвідомості, науковими висновками, а не принципами права [2, с. 43]. Принципи визначають зміст кожного з інститутів права і його норм. Невід’ємною ознакою принципів є їх точне формулювання й нормативне закріплення в чинному законодавстві [3, с. 103].

Досить часто питання співвідношення принципів і норм права у радянській юридичній науці зводилося до питання форм зовнішнього вираження і закріплення

принципів права. Як правило, вчені приходили до висновку, що зв'язок принципів і норм права проявляється в тому, що принцип права може отримати закріплення в декількох нормах права або в окремій нормі [4, с. 64]. Так, О. С. Іоффе, М. Д. Шаргородський відмічали, що норма права, яка завжди виражає правило поведінки, може закріплювати принципи права [5, с. 132]. Г. А. Свердлов підкреслював, що законодавець іноді формулює принципи у вигляді окремих норм права. Панувала думка, що якщо такого закріплення не відбулося, то має місце не принцип права, а певна ідея правосвідомості, науковий висновок [1, с. 48–49], принципи завжди виражені в правових нормах. Ті ж начала, які ще не закріплені в правових нормах, не можуть належати до числа правових принципів. Вони є лише ідеями (началами) правосвідомості, науковими висновками, але не принципами права [3, с. 102].

Серед вітчизняних науковців існує декілька точок зору. Переважає думка, згідно з якою принципи права отримують зовнішнє вираження через їх закріплення в нормах права. Принципи, що діють у правовій сфері, обов'язково повинні бути закріплені в нормах права [3, с. 103].

Інші вчені поряд з визнанням можливості виведення принципів права зі змісту норм права, закріплених, у свою чергу, в тексті нормативно-правових актів чи інших джерел права, вказують на можливість самостійного закріплення принципів права [9, с. 117].

В останні роки можна зустріти погляд, відповідно до якого говориться про співвідношення принципів права і категорій правової свідомості. Однак необхідно зазначити, що не можна зводити їх одне до одного, оскільки принципи права, на відміну від правосвідомості, мають об'єктивний характер і закріплені в нормативно-правових актах чи інших формах права [6, с. 56]. Е. А. Суханов під правовими принципами розуміє “основні начала, найбільш загальні керівні положення права, що мають у силу їх законодавчого закріплення загальнообов'язковий характер. Такі основні начала властиві як праву в цілому (правовій системі), так і окремим правовим галузям, а також підгалузям і навіть інститутам і субінститутам” [7, с. 21]. Якщо принцип права нормативно закріплений, то це дозволяє відрізнити його від інших ідей, поглядів, уявлень і виключає вільне змістовне тлумачення принципу.

Деякі вчені вбачають причину такого ставлення до цієї теми у тому, що правові принципи довгий час розумілись як керівні, основоположні ідеї, закріплені в нормативно-правових актах, як категорія, що має ідеологічне забарвлення [8, с. 240].

Принципами права є не тільки ті положення, що закріплені в законодавстві й інших джерелах правових норм, але й основоположні ідеї правосвідомості, які отримали загальне визнання в діяльності органів правосуддя, інших суб'єктів внутрішньодержавного і міжнародного права, незважаючи на відсутність їхньої формальної фіксації в об'єктивному праві. На нашу думку, говорити про закріплення принципів права в нормах права можна лише в аспекті їх змісту. В такому випадку доцільніше використовувати термін “втілення”, а не “закріплення”, оскільки він досить часто призводить до того, що “норми права” використовуються як синонім терміна “статті” або інших структурних елементів нормативно-правових актів.

У юридичній літературі надзвичайно часто можна зустріти приклади того, коли питання встановлення змісту і зовнішньої форми вираження принципів права змішуються, не розмежовуються дослідниками. Так, О. Авдюков поряд з іншими вченими відстоює точку зору, що принципи можуть бути виведені зі змісту різних конкретних норм [10, с. 9].

Крім того, учені, які вважають, що принципи є різновидом норм права [14, с. 163], вказують на те, що на принципи поширюються всі характеристики норм права; спеціальною ж їх ознакою, на основі якої принципи виокремлюються в

окремий різновид правових норм, є їх вихідний, первісний, установчий характер, вища ієрархічність, високий ступінь абстрактності, особлива імперативність, універсальний характер [16, с. 27]. На нашу думку, вказані ознаки, справді, притаманні принципам права. Вони обумовлені тим, що принцип є джерелом цілої системи правил поведінки, інтегруючим началом, загальною основою, і саме ці властивості характеризують принцип права як самостійне явище, а не як різновид правових норм.

Проте існують і протилежні точки зору. Так, Б. В. Шейндлін наполягав на неможливості виведення правових принципів безпосередньо з норм права [11, с. 65–66].

Погляд, відповідно до якого принцип права може бути закріплений в окремій нормі права, є відносно поширеним у юридичній науці й сьогодні. Так, прикладом цього може бути запропонований вітчизняною вченою Н. Саніахметовою поділ норм за функціональною роллю у механізмі правового регулювання на вихідні правові норми і норми–правила поведінки, до якого автор уже зверталася при розгляді питання щодо доцільності виділення норм–принципів. До вихідних науковець відносить норми, що мають найбільш загальний характер, відрізняються найбільш високою формою абстрагування, через які визначаються мета, завдання, принципи, межі, спрямування у політиці тощо. Серед вихідних правових норм вчена пропонує виділяти норми–принципи і норми–дефініції. Норми–принципи вона визначає як нормативні приписи, які виражають і закріплюють принципи права [12, с. 20]. У підручниках з теорії держави і права можна зустріти таку характеристику співвідношення принципів і норм права: до норм права, що безпосередньо не регулюють поведінку індивідів, належать законодавчі положення, які формують загальні принципи, вихідні начала правового регулювання [13, с. 163].

Такий підхід, як вбачається, призводить або до ототожнення норм права зі статтями правових актів [14, с. 14–15], тобто явища з його зовнішньою формою, або зведення принципу до норми, тобто до ототожнення двох самостійних правових явищ, позбавляючи їх конститутивних ознак. Насправді ж йдеться про таку ознаку, як формальна визначеність принципів права і про вирішення питання, чи є вона їх конститутивною ознакою. Аналогічні спори існують і щодо норм права. Ряд учених вбачає причину такого ототожнення принципів і норм права в тому, що довгий час у юридичній науці єдиною методологічною основою праворозуміння була догма позитивного права [15, с. 109]. Відповідно до цієї доктрини право розкривається через систему норм, обмежується цією системою.

На думку автора, принципи права можуть бути закріплені у положеннях нормативних актів. Однак формальна визначеність не є їх конститутивною ознакою, оскільки зміст принципу права може бути виведений зі змісту норм, які були сформовані на його основі. Принцип не може бути закріплений в окремій нормі права, оскільки вона не може повністю охопити і втілити його зміст. Отже, принципи права або прямо закріплюються в статтях чи інших структурних елементах нормативно-правових актів або виводяться зі змісту правових норм шляхом аналізу їх зовнішньої форми вираження. На ці два способи вираження принципів права — безпосереднє формулювання їх в нормах права (текстуальне закріплення) і виведення принципів права зі змісту нормативно-правових актів (змістовне закріплення) — можна знайти пряму вказівку в юридичній літературі. Висловлюються пропозиції у майбутньому посилити практику текстуального закріплення принципів у нормативно-правових актах [16].

Викликає інтерес погляд, запропонований Р. Кондратьєвим і О. Гернего, на співвідношення принципів і норм права, відповідно до якого принципи права об'єктивно існують у конкретних правових нормах (як бік, елемент норми), вони є безпосереднім джерелом норм права [2, с. 43].

Проте, як вбачається, найбільш яскраво співвідношення принципів і норм права проявляється при визначенні їх місця у механізмі правового регулювання. На нашу думку, не потрібно погоджуватися з думкою тих вчених, які вважають, що роль принципів права зводиться до того, що вони повинні братися до уваги кожним суб'єктом при визначенні кола своїх прав та обов'язків, бути орієнтиром при здійсненні дій, що мають юридичні наслідки. Така позиція занадто звужує регулюючу роль принципів права, обмежує її виключно впливом на правосвідомість суб'єкта права. Принципи, як і норми права, відображають сутність і закономірності розвитку суспільних відносин, що регулюються правом. Проте вони виражають закономірності більш глибокого порядку. Як і норми, принципи є регуляторами суспільних відносин. Тривалий час у радянській юридичній літературі взагалі заперечувалась роль принципів права як безпосередніх регуляторів суспільних відносин. Учені, які відстоювали таку точку зору, виходили з того, що принципи права не закріплюють прав і обов'язків суб'єктів, а тому й не можуть регулювати суспільні відносини. На їхню думку, принципи можуть брати участь у правовому регулюванні тільки опосередковано, у взаємозв'язку з нормами-правилами поведінки, через які вони деталізуються і реалізуються [13, с. 23]. Це твердження знаходить своїх прибічників і сьогодні. Слід підтримати позицію тих вчених, на думку яких правове регулювання здійснюється не тільки нормами права, що конкретно встановлюють права й обов'язки, але й принципами права, які виконують функцію регулювання суспільних відносин не лише опосередковано через норми, але й безпосередньо. У правозастосуванні вони діють безпосередньо [6].

На відміну від правових норм, принципи здатні скоріше відреагувати на зміни у суспільному житті [17, с. 12]. Вони забезпечують стабільність правового регулювання, оскільки у порівнянні з правовими нормами принципи права відрізняються більшою стійкістю, залишаються незмінними упродовж тривалого періоду часу.

Висновки:

1. Найбільш обґрунтованою є позиція тих учених, які розмежовують принципи і норми права як самостійні правові явища. Принцип дає уявлення про загальну спрямованість суспільно необхідної поведінки і в цьому сенсі наділений особливою, властивою лише принципам права нормативністю. Особливість нормативності принципів виражається в більш загальному характері вимог.
2. Принципи права впливають із сутності явища й відбивають загальні закономірності його розвитку, що відрізняє їх від правових норм, зміст яких становить конкретне правило поведінки. Вони можуть виступати джерелом (підґрунтям) для визначення цілої системи правил поведінки, але зміст принципу не може бути зведений до окремого правила поведінки.
3. Принципи права вказують на загальну спрямованість і найбільш істотні риси змісту правового регулювання суспільних відносин, пронизують усі стадії механізму правового регулювання, на відміну від норм права, які спрямовані на врегулювання конкретного виду відносин.

Список використаних джерел

1. *Свердлык, Г. А.* Принципы советского гражданского права [Текст] / Г. А. Свердлык. — Красноярск : Изд. Красноярск. ун-та, 1985. — 200 с.
2. *Кондратьев, Р.* Принципы права та їх роль у регулюванні суспільних відносин [Текст] / Р. Кондратьев, О. Гернего // Право України. — 2000. — № 2. — С. 43–45.
3. *Алексеев, С. С.* Проблемы теории права [Текст] : [курс лекц.] : [в 2-х т.] / С. С. Алексеев. — Свердловск : Изд-во Сверд. юрид. ин-т, 1972. — Т. 1. — 395с.
4. *Кожевников, С. Н.* Общеправовые и отраслевые принципы: сравнительный анализ [Текст] / С. Н. Кожевников, А. П. Кузнецов // Юрист. — 2000. — № 4. — С. 64–70.
5. *Иоффе, О. С.* Вопросы теории права [Текст] / О. С. Иоффе, М. Д. Шаргородский. — М. : Госюриздат, 1961. — 498 с.

6. Малько, А. В. Теория государства и права в вопросах и ответах [Текст] / А. В. Малько. — М. : Юристъ, 2002. — 297 с.
7. Гражданское право [Текст] : [в 2-х т.] / отв. ред. Е. А. Суханов. — [2-е изд., перераб и доп.] — М. : Волтерс Клувер, 2004–2005. — Т. 1. — 375 с.
8. Протасов, В. Н. Теория права и государства. Проблемы теории права и государства: вопросы и ответы [Текст] / В. Н. Протасов. — М. : Новый Юрист, 1999. — 240 с.
9. Даниленко, Г. М. Применение международного права во внутренней правовой системе России: практика Конституционного Суда [Текст] / Г. М. Даниленко // Государство и право. — 1995. — № 11. — С. 115–125.
10. Авдюков, М. Г. Принцип законности в гражданском судопроизводстве [Текст] / М. Г. Авдюков. — М. : Изд-во МГУ, 1970. — 201 с.
11. Шейндлин, Б. В. Сущность советского права [Текст] / Б. В. Шейндлин. — Л. : Изд-во Ленинград. гос. ун-та, 1959. — С. 65–68.
12. Саниахметова, Н. А. Классификация норм предпринимательского права [Текст] / Н. А. Саниахметова // Підприємництво, господарство і право. — 2001. — № 6. — С. 20–23.
13. Общая теория права [Текст] : [учебн.] для юрид. вузов / под ред. А. С. Пиголкина. — М. : Изд-во МГТУ, 1994. — 396 с.
14. Васильев, А. М. О правовых идеях–принципах [Текст] / А. М. Васильев // Государство и право. — 1975. — № 1. — С. 11–18.
15. Бородянский, В. И. Гносеологический аспект исследования механизма взаимодействия принципов и норм гражданского права [Текст] / В. И. Бородянский // Государство и право. — 2002. — № 5. — С. 103–110.
16. Колодій, А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методичні питання) [Текст] : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01; 12.00.02 / Колодій Анатолій Миколайович. — К., 1999. — 373 арк.
17. Иоффе, О. С. Структурные подразделения системы права (на материалах гражданского права) [Текст] / О. С. Иоффе // Ученые записки Всесоюзного научно-исследовательского института советского законодательства, 1968. — Вып. 14. — С. 45–60.

*Рекомендовано до друку кафедрою психології, соціології та права
Вінницького торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету
(протокол № 15 від 30 жовтня 2012 року)*

Надійшла до редакції 12.11.2012

Бахновская И. П. Вопрос соотношения принципов и норм права и их место в механизме правового регулирования

Проведен анализ существующих в юридической литературе подходов определения соотношения принципов и норм права, которые можно разделить на две основные группы. К первой следует отнести те подходы, согласно которым принципы являются разновидностью норм права и нередко определяют право как совокупность норм права. Ко второй — те, представители которых отстаивают мнение, согласно которому принципы и нормы представляют собой самостоятельные правовые категории и подчеркивают, что право является системой принципов и норм права.

Ключевые слова: *норм права, принципы права, правовая система, правовые принципы, нормы–принципы, механизм правового регулирования.*

Bakhnovska, I. P. Question of the Relationship of the Principles and Rules of Law and their Role in the Mechanism of Regulation

The analysis of existing approaches in the legal literature, a proportion that can be divided into two main groups has been accomplished. The first should be included those approaches that are a kind of principles of law and the right often can be defined as a set of rules of law. The second are those representatives who are advocating the view that the principles and rules are separate legal categories and emphasize that law is a system of principles and rules of law.

Keywords: *rule of law, principles of law, the legal system, legal principles, norms–principles, mechanism of legal regulation.*